

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022 / Volume 9, Issue 23, March 2022

CENEVİZ DİPLOMATLARININ MEKTUPLARINA GÖRE OSMANLI- VENEDİK SAVAŞI (1665-1670)

The War of Ottoman-Venice According to Genoese Diplomats Letters (1665-1670)

Makale Türü/ Article Types : Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliř Tarihi/ Received Date : 24.12.2021
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 05.03.2022
Sayfa/ Pages : 191-206
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.2022.209>

Selim PARLAZ

(Dr. Öğr. Üyesi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli / Türkiye, e-mail: sparlaz@pau.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1636-5261>

Atıf/Citation

Parlaz, Selim, "Ceneviz Diplomatlarının Mektuplarına Göre Osmanlı-Venedik Savaşı (1665-1670)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/23, 2022, s. 191-206.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 9, Sayı 23, Mart 2022.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 9, Issue 23, March 2022.

ISSN: 2148-5704

CENEVİZ DİPLOMATLARININ MEKTUPLARINA GÖRE OSMANLI-VENEDİK SAVAŞI (1665-1670)

The War of Ottoman-Venice According to Genoese Diplomats Letters (1665-1670)

Selim PARLAZ

Öz: XVII. yüzyılda meydana gelen uzun ve yorucu Girit Savaşı; Osmanlı ve Venedik Devletleri haricinde birçok devleti ilgilendiren önemli bir mücadeledir. Bu savaşın gelişimini ve sonuçlarını takip eden devletlerden biri de Cenevizlilerdir. Hem kendi durumlarını etkileyecek gelişmeleri hem de başta Fransa olmak üzere rekabet hâlinde oldukları devletlerle ilgili hususları takip etmek onlar adına son derece önemlidir. Bu bağlamda İstanbul ve İzmir’de görev yapan diplomatlar savaşla ilgili gelişmeleri merkeze aktarmak suretiyle olayları takip etmektedirler. Bu çalışmada Cenova Devlet Arşivi’nde bulunan belgeler üzerinden özellikle savaşın son yıllarını Kandiye ve çevresinin Osmanlılar tarafından alınması sürecini örnekler üzerinden takip etmeye çalışılacaktır. Çalışmamızın temel kaynağını ise Cenova Devlet Arşivi’ne (Archivio di Stato di Genova) ait elçilik ve konsolos mektupları, raporları ile İngiliz Devlet Arşivi’ndeki State Papers koleksiyonunda bulunan defterler teşkil edecektir. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da görev yapan elçiler Durazzo ve Sinibaldo Fieschi ile İzmir’de görev yapan konsoloslar Ottavio Doria ve Giovanni Luigi Gentile’nin yazışmalarından istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Elçi, Fransa, Girit, konsolos, Osmanlı Devleti

Abstract: The long and wearing Cretan War, which took place in the 17th century, was an important fighting that concerned, along with the Ottoman and Venetian States, many states. The Genoese was one of the states that monitored the development and results of this war. It is particularly important for them to keep an eye on both the developments that would affect their own position and the issues related to the states they vied with, principally France. Within this context, diplomats performing duty in Istanbul and Izmir monitored the events by conveying the developments regarding the war to the center. This study aims to follow through examples, especially the last years of the war, the process of capturing Heraklion and its surroundings by the Ottomans, through the documents in the Genoa State Archive. the embassy and consul letters and reports belonging to the Genoa State Archive (Archivio di Stato di Genova) and the registers in the State Papers collection in the British National Archive constitute the main source of our study. The study utilizes particularly the correspondence of the ambassadors Durazzo and Sinibaldo Fieschi who served in Istanbul in the second half of the 17th century, and the consuls Ottavio Doria and Giovanni Luigi Gentile, who served in Izmir.

Key Words: Ambassador, France, Cretan, consul, Ottoman Empire

Giriş

1645-1669 yılları arasında yaklaşık çeyrek asır süren Girit Savaşı, Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Savaşla ilgili Osmanlı kroniklerinde¹ tafsilatlı bilgilere yer verildiği gibi seferi anlatan özellikle de alınması için büyük uğraşlar verilen savaşın son dönemlerindeki

¹ Girit Savaşı ile ilgili bilgi veren Osmanlı kronikleri içerisinde Târih-i Naîmâ, Fezleke, Târih-i Râşid ve Silahdar Târihini sayabiliriz. Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Naîmâ* C. III-IV, haz. Mehmet İpşirli, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), Kâtib Çelebi, *Fezleke* II, haz. Zeynep Aycibin, (İstanbul: Çamlıca, 2016), Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid* I, haz. Abdülkadir Özcan, vd. (İstanbul: Klasik, 2013), Nazire Karaçay Türkal “Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012). Osmanlı kaynaklarında Girit Seferi ile ilgili daha tafsilatlı bilgi için bkz. Hasan Ali Cengiz, “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2019): 105-133.

Kandiye muhasarası ile ilgili pek çok müstakil eser de kaleme alınmıştır.² Şüphesiz bu çalışmalarda, seferin nedenleri ve savaş için yapılan hazırlıklar, Hanya'nın fethi, gönderilen yardımlar, adanın durumu ve şehirler ile kaleler vd. konularda bilgi verilmiştir. Ancak son dönemde Kandiye kuşatması öncesi yapılan hazırlıklar ve kuşatmanın seyri ile adanın alınması hakkında elde edilen bilgileri bir İtalyan kent devleti olan Ceneviz arşiv belgeleri üzerinden takip etmek son derece önemlidir. Mevcut kaynakların yanısıra savaş sırasında tarafsız devlet konumunda olan Cenevizliler için seferin seyri fazlasıyla mühimdir. Bu nedenle çalışmamızda bu alanda verilen bilgilerin doğruluğunu ya da yanlışlığını takip etme imkânımız olacaktır.

Girit Seferi'nin doğrudan bir başka İtalyan kent devleti olan Venedikliler üzerine yapılması, beraberinde Cenevizlilerin de süreci dikkatle takip etmesi gereken bir husus hâline getirmiştir. Çünkü, Osmanlılar ile Venedik arasındaki ikili ilişkiler yalnız iki devleti değil savaşın seyri ve sonuçları itibarıyla Cenevizlileri de ilgilendirmektedir. Hem Venedik açısından hem de onlara yardım eden Fransızlar konusunda Cenevizliler son derece hassastırlar. 1665 yılında Osmanlılardan elde ettikleri ayrıcalıklar da onların bu imtiyazları kaybetmeme adına Fransız ve Venediklilere karşı daha dikkatli olmalarını gerektirmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere savaşın seyri hakkında birçok çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir. Ceneviz arşiv belgeleri ise daha çok savaşın sonları hakkında yani Kandiye öncesi yapılan hazırlıklar ve 1666 yılından itibaren yapılan kuşatmalar hakkında bilgi vermektedir. Bunun nedeni de İstanbul ve İzmir'de elçilik ve konsoloslukların 1665 yılından itibaren tekrar açılmasıdır. Bu nedenle Cenova Devlet Arşivi'nde Girit Savaşı ile ilgili mezkûr yıldan önce herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Çalışmamızın esasını Archivio di Stato di Genova yani Cenova Devlet Arşivi'ndeki İtalyanca belgeler oluşturmaktadır. Bu belgelerden özellikle İstanbul Galata'da görev yapan Ceneviz elçilerinin merkeze gönderdikleri mektuplar (lettere) ve raporlar oldukça önemlidir. Mazzo 2171 numaralı dosya 1665 ve 1669 arasını, 2173 numaralı dosya ise 1665-1715 dönemini kapsamaktadır. Turchia Lettere Consoli başlıklı 2703 numaralı dosya ise İzmir ve Gelibolu ile Sakız Adası'nda görev yapan Ceneviz konsoloslarının gönderdikleri mektuplardan oluşmaktadır ve 1666-1716 arasındaki gelişmelerden bahsetmektedir.

1. Kuşatma Öncesi Yapılan Hazırlıklar

1666 yılında başlayacak olan Kandiye kuşatması için yapılan hazırlıklar taraflar için bir hayli önemlidir. Osmanlılar kaleyi kuşatmak için ve Kandiye'yi ele geçirmeye yani taarruza yönelik hazırlıklar yaparken Venedikliler ise savunma amaçlı ellerindeki bölgeleri ve kaleleri güçlendirmektedir. Fransızlar ve diğer Avrupalı devletler de Venediklilerin birer müttefiki olarak Osmanlılara karşı kaleyi savunma hazırlıklarını sürdürmektedirler.

Osmanlılar adayı ele geçirmek için Kandiye kuşatmasına ciddi anlamda askerî bir hazırlık yapmaktadırlar. 1665 yılında başlayan sefer hazırlıkları içerisinde askerî malzemelerin tedariki son derece önemli bir yer tutmaktadır. Ordu için tüfek (moschetti) üretiminin yanısıra Banaluka çevresinde Evliya Çelebi'nin de belirttiği üzere demir madenleri işletilerek top gülleleri ve toplar dökülmekte ve savaş levazımatı imal edilmektedir.³ Bunun yanısıra 30 Osmanlı kadirgası Çanakkale Boğazı'ndan hareket ederken 18 kadirga da Eğriboz'a geçmektedir.⁴ Osmanlılar

² Sadece Girit Seferi'ni anlatan eserler arasında Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye, Tevârih-i Cezîre-i Girid, Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye ve Cevâhirü't-Tevârih vd. çalışmalar yer almaktadır. Nuri Adıyeke, "Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye" (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1988) Hasan Ali Cengiz "Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin" (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2018) Zayıf Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, haz. Meltem Aydın (İstanbul: Demavend, 2015). Abdulkadir Siddık Yücel "Mühürdâr Hasan Ağa Cevâhirü't-Tevârih", (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996).

³ The National Archives (NA), SP, 120/1: 6 Haziran 1665.

⁴ SP, 120/1: 13 Haziran 1665.

1665 yılının sonlarında yaklaşık okarak 45 kadirga hazırlamıştır. Karadeniz’de de 10 adet gemi hazırlanarak İstanbul’a gönderilmiştir.⁵

Venedikliler ise bu uzun ve yıpratıcı savaşın olumsuz izlerini silmekle ve Osmanlılara karşı hem merkezde hem de adada hazırlık yapmakla meşgul olmaktadır. Bu savaşın getirdiği malî yükler dolayısıyla kiliseler Venedik’te zor durumda bulunan vatandaşlarına ve hastalara 500 ile 1000 duka arasında para dağıtmaktadırlar.⁶ Venedikliler bir taraftan da sahip oldukları adalardan Kandiye’ye gitmek üzere Fenice ve Rosa Moceniga adlı iki gemisini asker, erzak ve mühimmatla doldurarak yola çıkarmışlardır. Zante’den Venedik’e giden askerlerden 100 kadarı istihkâmcı, yaklaşık 1000’i de piyadedir. Bunun yanısıra 10.000 civarında da top hazırlanmıştır. Mezkûr gemilerle beraber Kandiye dükü olarak seçilen Francesco Battaglia da adaya doğru hareket etmiştir. Ayrıca ordunun iâşe ihtiyacını karşılamak üzere 46 migliara (23,5 ton)⁷ di pane (ekmek) elde etmek için buğday yüklü iki gemi 2000 peksimet ile beraber adaya gönderilmiştir.⁸

1665 yılının sonlarında Venedik ordusunun yaklaşık 16.000 piyade ve 1400 süvariden oluştuğu belirtilmektedir. Mezkûr birlikler Resmo (Rettimo) kıyılarından karaya çıkmaktadırlar. Ancak adaya gönderilen bazı nakliye gemileri hedeflerine ulaşamamıştır. Nitekim, Venedik’ten Hanya’ya buğday götüren bir tartanaları (tarata) Andros açıklarında Garp Ocakları korsanları tarafından ele geçirilmiştir.⁹ Venedikliler de benzer yola başvurarak savaş sırasında oluşan gemi ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. Örneğin, İstanbul’dan hareket eden S. Giovanni adlı gemi seyahati sırasında Venedik ordusu tarafından el konularak Venedik’e götürülmüştür.

Venedikliler savunma hazırlıklarına devam etmektedirler. Bunun için bir taraftan maddi kaynaklar yaratmaya çalışırken bir taraftan da asker toplamayı sürdürmektedirler. Venedik’in Lido Adası’nda 2000 asker toplanırken Baviera’dan da 500 asker, birliğe katılmaktadır.¹⁰ Malta Şövalyeleri Venediklilerin hizmetine 70 piyade asker verirken Toskana Dukalığı da Ankona üzerinden Venedik’e yardım için 400 piyade asker göndermişlerdir.¹¹ Venedik senatosu da bu arada maddi anlamda destek olmak amacıyla Kandiye ve Dalmaçya işleri için orduya 250.000 duka tahsisat ayırmıştır. Bunun bir kısmı buğday tedarik etmek diğer kısmı da ordunun mühimmat ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır.¹² Nitekim, l’Anime del Purgatorio adlı gemi çok sayıda erzak ve mühimmatı, la Speranza da askerleri Kandiye’ye taşımaktadır. Ayrıca Argentierte’de üç gemi Kandiye için yola çıkarken general Cornaro da Şibenik’te (Sebenico) bulunan gemilere 500 piyade yükleyerek önce Zante’ye oradan da Kandiye’ye gitmek için hareket etmektedir.

Osmanlı gemileri adaya erzak ve savaş mühimmatı taşırken birçok kez Venedik ve Malta gemilerinin saldırılarına maruz kalmışlardır. Nitekim, 1666 yılının başlarında asker ve erzak taşıyan Osmanlı kadirgaları Hanya’ya doğru yola çıkmışlar ancak Maltalı Bali di Valenzi’nin yeğeni d’Ocquincurt yönetimindeki bir filonun saldırısına uğramışlardır. Osmanlı gemileri yedi saat süren bir mücadeleden sonra yollarına devam edebilmişlerdir. Bu sefer de hava muhalefeti etkili olmuş, kadirgalardan bazıları şiddetli fırtına nedeniyle zarar görmüştür. Malta gemilerinin idarecisi olan d’Ocquincurt ise Benefşe’ye (Napoli di Malvasia) çekilirken şiddetli fırtına

⁵ SP, 120/1: 23 Ocak 1666.

⁶ SP, 120/1: 26 Eylül 1665.

⁷ Migliara ya da milliarla Venedikliler tarafından kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimidir. 1 migliara 0,8 botteye eşit olduğuna göre 46 migliara 36,8 botte’ye karşılık gelmektedir. 1 botte 640 kilograma eşittir ve 36,8 botte 23.552 kilogram yani yaklaşık olarak 23,5 tona denk gelmektedir. Volkan Dökmeçi, *Akdeniz’de Devletler ve Korsanlar* (İstanbul: Babil, 2020), 216.

⁸ SP, 120/1: 23 Ocak 1666.

⁹ SP, 120/1: 30 Ocak 1666.

¹⁰ SP 120/1: 27 Şubat 1666.

¹¹ SP, 120/8: 12 Mayıs 1666.

¹² SP, 120/1: 20 Mart 1666.

nedeniyle gemilerinden beş tanesini kaybetmiştir.¹³ Benzer şekilde İstanbul'dan İskenderiye'ye savaş gemisi yapımı için gerekli olan keresteleri taşıyan 35 parça topa sahip bir gemi de Venedikli kaptan Molino tarafından ele geçirilmiş, içindekiler ise Sakız Adası'na ve Anabolu'ya (Napoli di Romania) çıkararak kurtulmayı başarmışlardır.¹⁴

2. Kandiye Kuşatmasının Başlaması ve İlgili Gelişmeler

Uzun zamandır kuşatma altına bulunan Kandiye alınarak Girit meselesine son verilme isteniyordu. Bu bağlamda Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 15 Mayıs 1666 tarihinde Girit seferine çıktı. Bu tarihten itibaren Ceneviz diplomatları sadrazamın faaliyetlerini ve geçtiği yolları takip etmeye başladılar. Özellikle 1665 yılının aralık ayında elde ettikleri ahitname neticesinde İstanbul ve İzmir gibi önemli merkezlerde temsilcilik açan Cenevizliler, elçi ve konsolosları aracılığıyla Girit Savaşı hakkında bilgi sahibi olmaya ve bunları da merkezle paylaşmaya başladılar. Nihayetinde Girit Savaşı'nın bir tarafında Venedikliler ile Fransızlar diğer tarafında da Osmanlılar vardı. Doğal olarak Girit seferi ile ilgili gelişmeler doğrudan kendilerini de ilgilendirecektir.

Ceneviz temsilcileri Edirne'den Selanik'e ve Yenişehir'e, oradan da İstefe'ye, Eğriboz'a ve Benefşe'ye geçen sadrazamın faaliyetlerini yakından izlemektedir. Nitekim, Cenevizlilerin İzmir konsolosu Ottavio Doria'nın mektubuna göre Sadrazam eylül, ekim ve kasım aylarını yani sonbaharı ordusu ile İstefe'de (Theba ya da Thebe) geçirmektedir.¹⁵ Hatta Ceneviz elçisi Agostino Durazzo onunla görüşebilmek için Atina'dan sonra İstefe'ye gidecektir.¹⁶ Kıyı Mora'da savaş hazırlıkları ile geçiren sadrazam daha sonra Hanya'ya geçecektir.

Yukarıdaki gelişmeler yaşanırken İstanbul'daki Ceneviz elçisi Agostino Durazzo da bir taraftan yaşanan olaylarla ilgili merkezi bilgilendirmektedir. Osmanlılar tarafından 7 adet Hollanda gemisinin kiralandığı, Kandiye'ye doğru yola çıktıkları ancak Venediklilerin Hollandalı Leonessa adlı gemiyi kuşattıklarını belirtmektedir. Kandiye'deki Venedik ordusu için bazı Fransız bertonelerinin şarap taşıdığını, Venedik ordusunun bir kısmının Argentina ile Milo arasında bulunan Macronisi Adası'nda olduğu ve burada Maltalı ve Fransız korsanların faaliyetlerine devam ettiklerini ifade etmektedir.¹⁷

Agostino Durazzo'nun ileri tarihli bir diğer mektubunda da kendi gemilerinin Osmanlılar tarafından kiralandığı belirtilmektedir. Girit Savaşı sırasında artan gemi ihtiyacı, talepleri de beraberinde getirmektedir. Yukarıda belirtilen Hollanda gemileri haricinde Ceneviz gemilerinin de kiralandığı görülmektedir. Nitekim, Durazzo 2 Kasım 1666 tarihli mektubunda Osmanlıların İzmir'den Kandiye'ye erzak taşımak üzere on adet Ceneviz gemisini 30.000 taler¹⁸ karşılığında kiralandığını belirtmektedir. Bununla beraber altı geminin Venediklilerin eline geçtiği ve onlar tarafından yağmalandığı da ifade edilmektedir.¹⁹ Osmanlılar kiralamanın yanısıra artan gemi ihtiyacı nedeniyle limanlarında bulunan yabancı devletlerin gemilerine de el koyabiliyordu. Nitekim, İzmir'den Ottavio Doria'nın gönderdiği mektuba göre Sultan'ın emri doğrultusunda

¹³ SP, 120/1: 6 Mart 1666.

¹⁴ SP, 120/1: 20 Şubat 1666.

¹⁵ Archivio di Stato di Genova (ASG), 2703: 10 Eylül 1666.

¹⁶ ASG, 2703: 3 Kasım 1666.

¹⁷ ASG, 2171: 17 Eylül 1666.

¹⁸ Balkanlar'dan Mısır'a kadar piyasadaki önemli gümüş sikkelerden biri olan Hollanda taleri, aslanlı gürüş ya da esedi gürüş olarak bilinirdi ve üzerinde iki aslan yazısı vardı. Emin, sağlam ve değerli maden içeriği ile iyi bir ağırlıkta olan bu para, XVI ve XVII. yüzyıllarda yoğun olarak kullanılmıştır. Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005): 250. Bu tarihlerde bir esedî gürüşün resmî rayici 90 akçe olduğuna göre Osmanlılar tarafından toplam 2.700.000 akçe ödenecektir. Halil Sahillioğlu, "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740" (Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1965), 28.

¹⁹ ASG, 2171: 2 Kasım 1666.

İzmir'de bulunan şaykalar (saiche) ve kalyalar (galeotti) Hanya'ya asker ve erzak taşımak üzere zabt edilmekteydi.²⁰

Cenevizliler savaş sırasında bir taraftan Fransızları diğer taraftan da Venediklilerin faaliyetlerini takip etmeye devam etmektedirler. Fransızların Osmanlılarla antlaşma yapma çabalarına müşahit olmaktadır. Ottavio Doria merkeze gönderdiği haberde İstanbul'da bulunan Siotto adlı bir tüccarın İzmir'deki ortağına gönderdiği mektubunda Fransızların büyük bir kafa karışıklığı içinde olduklarını ve Osmanlılarla görüşmelerinin iyi gitmediğini oysa Cenevizlilerin çoktan bir antlaşma yaptıklarını belirtmektedir.²¹

1666 yılının sonbaharında Venedik gemileri Hanya'ya doğru hareketlerine devam etmektedirler. Andros Adası'ndan ayrılan yaklaşık 32 kadirga ve 4 kalyata adaya doğru ilerlemektedir. Bir ara General Marchese Villa Sakız Adası'na saldırıyı düşünse de Kandiye seferine yeterli gücün sevk edilememeye ihtimaline karşılık vazgeçilmiş ve daha uygun bir yer olarak o dönemde yaklaşık 2000 kişinin bulunduğu Stanchio (İstanköy) Adası'nın alınmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. Venedik ordusunun bir kısmı Carrazzo yönetiminde iki limana bir kısmı Paros (Bara) Adası'na diğeri de Andros Adası'na çekilmiştir.²² Bu sırada yine merkezde de Venedik ordusunu destekleme çalışmaları devam etmiştir. Kandiye'den Venedik'e dönen Marabotto adlı kalyon Fonsecca tarafından tamir edilmek üzere 60.000 duka karşılığında satın alınmıştır. Geminin tüm eksiklikleri tamamlanarak yeniden Kandiye'ye erzakla beraber gönderilmiştir. Aynı şekilde Sorella adlı bir başka gemi de erzak, mühimmat ve asker takviyesiyle yola koyulmuştur.²³

Osmanlılar da Venedikliler gibi adanın fethi için hazırlıklarına devam etmektedirler. Fazıl Ahmed Paşa bir taraftan Mora'da hazırlık yaparken merkezde de aynı şekilde çalışmalar sürdürülmektedir. Özellikle gemi ihtiyacından dolayı Sultan'ın emriyle 30 kadirganın yapılmasına başlanmaktadır. Ayrıca Çanakkale'deki kaleler divanda alınan kararlar neticesinde altı bin piyade ve 50 top ile güçlendirilmiş, yeterli miktarda erzak ve mühimmat tedarik edilmiştir.²⁴

1667 kışına gelindiğinde Ceneviz gemilerinin Osmanlılar tarafından kiralanarak Kandiye'ye gönderilmeye devam edildiği görülmektedir. Durazzo'ya göre Osmanlılar için adaya asker göndermenin çok önemli olmasına binaen her kimin gemisi (vascelli) olursa olsun onlara ihtiyacı vardır.²⁵ Örneğin, Durazzo 26 Şubat 1667 tarihli mektubunda Ceneviz gemi sahiplerinin Kandiye'ye yeniçerileri taşımak için kişibaşı 1 taleri talep ettiklerini belirtmektedir. Aynı mektupta iki Ceneviz gemisinin Kandiye'ye Garp Ocaklarının konvoyu altında asker taşıdıklarından da bahsedilmektedir. Mezkûr mektupta Fransızlar ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir. İki adet Fransız gemisinin toplam 7000 askerden 2500 yeniçeriyi Kandiye'ye nakillerinden bahsedilmektedir.²⁶ Durazzo'nun ileri tarihli bir başka mektubunda da Sakız Adası'ndan hareket eden 6 adet Ceneviz gemisinin Osmanlı askerlerini adaya taşıdıkları

²⁰ ASG, 2171: 16 Kasım 1666.

²¹ “ una lettera scritta in Constantinopoli da un mercadante Siotto ad'un suo corrispondente di qui, la quale conteneva un capitolo, che mi e parso bene mandarne copia a Vostro Signor Serenissime come vedranno accluso, per non mancare al debito mio in porgerle tutte quelle nuove, che vengono a mia notizia e mi paiono degne della loro saputa, si dice pero che la strada che pretendono tentare li francesi debba esser quella che debba condurre a buon porto la pace contratta da Vostro Signor Serenissime con il Gran Signore a maggiore confusione d'essi francesi, i quali in modo alcuno non pare che possano cavare da queste sue subbite risoluzioni profitto alcuno tanto piu quando trattano di opporsi a casa, che é stata mossa et aggiustata dal Gran Visir il quale con l'ambasciatore francese non possa buona corrispondenza “ ASG, 2703: 5 Ekim 1666.

²² SP, 120/1: 20 Kasım 1666.

²³ SP, 120/1: 18 Aralık 1666.

²⁴ SP, 120/1: 11 Aralık 1666.

²⁵ ASG, 2173: 4 Şubat 1667.

²⁶ ASG, 2173: 26 Şubat 1667.

belirtilmektedir. Ayrıca Girit Savaşı için Venedik'in yardımına giden bazı Fransız savaş firkatelerinin Trablusgarp korsanları tarafından saldırıya uğradıklarına da değinilmektedir.²⁷

Durazzo yazmış olduğu diğer mektuplarda da Osmanlıların hazırlıklarına devam ettiğinden bahsetmektedir. 14 Mart 1667 tarihli mektupta İzmir'e biri Tunus'tan diğer üçü de Mısır'dan gelen toplam dört geminin ticari mallarını burada boşalttıktan sonra askerleri yükleyerek Kandiye'ye doğru hareket ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca 7 Mart'ta aynı limandan un yüklenen 8 kadirganın daha yola çıktığı ifade edilmektedir.²⁸

Fazıl Ahmed Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu 1667 yılında Hanya'ya ulaştıktan sonra oradan da ilkbaharda Yeni Kandiye'ye geçecek ve kuşatma başlayacaktır. Yaz ve sonbahar mevsimleri boyunca devam eden kuşatma kış gelince duracaktır. 1668 yılına gelindiğinde Girit Adası, Hanya ve çevresinde görülen veba salgını sadrazamın bazı tedbirler almasını gerektirecektir. Osmanlı yönetimi hastalığın ordusunda yayılmasına engel olmak için aynı yılın başlarında Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa Osmanlı ordusunu ikiye ayırarak bir kısmını Yeni Kandiye'ye diğer kısmını da Giofro (Gioffiro) Nehri²⁹ taraflarına gönderecektir.

1668 yılının kış mevsimi olmasına rağmen Osmanlı ordusunun hazırlıkları devam edecektir. İstanbul Galata'da bulunan Ceneviz elçisi Sinibaldo Fieschi'nin 10 Ocak 1668 tarihli mektubuna göre İstanbul'dan adaya 6 kadirga ile çok sayıda bombacı (bombardieri) geldiği, aynı zamanda Mısır ve Trablus'tan gelen gemilerin adaların ve kalelerin altında hizmet etmekte oldukları, hatta bu denizlerde Hristiyan gemilerini yağma ettikleri, bu bağlamda daha yeni biri Fransız diğeri de Venedikli olmak üzere iki sefineyi ele geçirdikleri belirtilmektedir.³⁰ Fieschi'nin 19 Ocak 1668 tarihli diğer mektubunda ise Sakız Adası'ndan gelen 5 kadirganın Kandiye'ye barut taşımak üzere İzmir'e geldiğinden bahsedilmektedir.³¹

Fieschi sonraki mektuplarında da Girit Savaşı ile ilgili bilgi vermeyi sürdürmektedir. Nitekim Galata'dan 12 madde hâlinde durumu özetleyen bir mektup göndermiştir. Buna göre Cenevizli Aransano'nun, pupasında³² (poppa) güneş ve ay işaretleri bulunan gemisi Garp Ocakları tarafından ele geçirilmiş ve Hanya'ya sevk edilmiştir.³³ Ayrıca Osmanlıların Kandiye'yi fethetmek için her şeyi yapma konusunda kararlı oldukları da belirtilmektedir.³⁴

1668 yılının ilkbaharında da Osmanlı ordusu ikinci kez Kandiye'yi kuşatmak için hazırlıklarını sürdürmektedir. Osmanlı yönetimi bu sırada limanlarında bulunan yabancı devletlerin gemilerinin ayrılmasına izin vermemektedir. Adaya yapılacak sefer için savaş mühimmatı, asker ve buğday nakletmek üzere İzmir limanındaki tüm gemiler bekletilmektedir. Buradaki gemilerden La madonna del Rosairo ve S. Tomasso adlı sefineler yükledikleri buğday ve içindeki istihkâmcılar ile beraber kaptan Braccell di Zuccro'nun yönetiminde Kandiye'ye gitmek üzere İzmir'den ayrılmaktadırlar. Ayrıca Asia adlı Ceneviz gemisi 55 gün İzmir limanında bekletildikten sonra Cenova'ya gitmek için izin alarak buradan hareket etmektedir.³⁵

²⁷ ASG, 2173: 22 Nisan 1667.

²⁸ "arrivarono qua li giorni passati quattro vascelli, uno cioe di Tunesi col solito ponte per il Gran Signore e tre altri dal Cairo con mercantie, quali sono stati ultimamente arrestati per inviare soldati in Candia, verso dove partirono hieri 8 Galere con farine e deve farla prima del supposto tutta l'armata " ASG, 2173: 14 Mart 1667.

²⁹ Osmanlı ordusunda çadırlar kale çevresine kurulma aşamasında su kaynaklarına yakın noktalar tercih edildi. Surlara paralel olarak ilerleyen Giofro Nehri de muhasara süresince askerlerin su ihtiyacının karşılandığı önemli bir yerdi. Veysel Göger, "Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)" *Osmanlı Araştırmaları* 52, (2018): 45.

³⁰ ASG, 2171: 10 Ocak 1668.

³¹ ASG, 2703: 19 Ocak 1668.

³² İtalyancası poppa olup geminin arka tarafıdır.

³³ Aransano'nun (Arenzano) gemisinin daha sonra Fieschi tarafından Panaioti'ye yazılan 14 Mayıs 1668 tarihli mektupla iadesi talep edilse de Osmanlılar Girit savaşı dolayısıyla bu isteği geri çevirmişlerdir. Onorato Pastine, "Genova e l'Impero Ottomano nel Secolo XVII", *Atti Della Societa Ligure di Storia Patria* 73, (1952): 125.

³⁴ ASG, 2171: 3 Şubat 1668.

³⁵ ASG, 2703: 9 Mart 1668.

Sefer sırasında Cenevizliler diğer devletlerin gemilerine de ev sahipliği yapmaktaydı. Avrupalı uluslar Ceneviz bayrağı altında Osmanlı topraklarına girebilmekteydi. Nitekim Osmanlı ordusuna erzak yardımı yapmak üzere Ceneviz bayrağı altında Messina'dan bir pollacca (polaka) ile Livornolu bir putaç³⁶ (petacchio) İstanbul'dan Hanya'ya doğru hareket etmekteydi.³⁷ Yine Livorno'lu bir başka gemi Pietro Capace'nin yönetiminde asker ve mühimmat yükleyerek Hanya'ya doğru yola çıkmaktaydı. Hanya'dan ise bu tarihlerde Cenovalı tercüman Tomaso Cerachi S. Sebastiano adlı gemi ile İstanbul'a dönmekte ve sadrazamdan beş talepte bulunmaktadır. Bu isteklerinin ise özellikle bu dönemde hem kendileriyle hem de Osmanlılarla problemler yaşayan Fransızlara karşı üstünlük kurma noktasında toplandığı görülmektedir. Nitekim, Fransız büyükelçisinin İstanbul'daki gümrük emini ile dün yaklaşık 3 saat gizli bir görüşme yaptıktan sonra buradan ayrıldığı, gümrük emininin Fransız elçisi ile olan görüşmesini Cenevizlilerin tercümanına aktardığı ve elçinin avarie (angarya)³⁸ konusunda Osmanlılara sitemde bulunduğu ifade edilmektedir.³⁹

İlkbaharda Mısır ve Garp Ocaklarından gelen gemiler ve Hanya'da bulunan kadırgalarla beraber sadrazam Haziran ayında tekrar Kandiye kuşatmasına başlayacaktır. İzmir'de bulunan konsolos Ottavio Doria ise daha önce Hanya'ya giden bazı Ceneviz gemilerinin henüz dönmediklerini Pietro Luccarelli'nin hâlâ orada olduğunu, S. Bastiano gemisinin de ortalıklarda görünmediğini belirtmektedir. Bu nedenle merkez Cenova'ya göndereceği haberleri Messinalı bir polacca ve S. Remo'nun bir barçası ile göndermektedir. Konsolos ayrıca Kandiye kuşatması devam ederken Osmanlılara ait buğday yüklü gemilerin ve sabun taşıyan bir sefinenin Michel Martinengo yönetimindeki Fransız ve Venedikli korsanlar tarafından ele geçirildiğini bu nedenle Osmanlıların 100.000 duka avarie talep ettiğini ifade etmektedir.⁴⁰ 1668 yazında başlayan ikinci kuşatma devresinde de Osmanlılar sahip oldukları limanlardan Kandiye'deki ordu için yardım göndermeye devam edeceklerdir. Nitekim, 28 Ağustos 1668 tarihli mektupta Osmanlılar tarafından ele geçirilen ticari gemilerin Kandiye'deki orduya yardım için yola çıktıkları ancak bunlardan ikisinin Venedikli korsanlarca zapt edildiği belirtilmektedir.⁴¹

Osmanlılar yaz aylarında başlattıkları ikinci kuşatma devresini yine sonlandıramayacak ve kış mevsimini orada geçireceklerdir. Ancak, Osmanlılar kış aylarına rağmen Kandiye'deki ordu için yardım göndermeyi sürdürmektedir. Nitekim, İzmir'den hareket eden iki Trablusgarp gemisi Kandiye'ye peksimet götürmektedir. Ayrıca İstanbul'dan da üç savaş gemisi ve bir brulotti⁴² olmak üzere toplam 4 sefine Kandiye'ye gitmektedir.⁴³ Aynı zamanda Kandiye'de Venediklilere yardım amaçlı Fransız gemileri de bulunmaktadır. Örneğin, d'Anton Celibi yönetimindeki S. Giacomo adlı gemi Fransız bayrağıyla Kandiye'ye ulaşmaktadır.⁴⁴ Bu sıralarda Kandiye'den gelen üç adet Ceneviz gemisi de İzmir limanında bulunmaktadır.⁴⁵

³⁶ İtalyanca petaccio olarak ifade edilen iki veya üç direkli, kürek de kullanan hafif ve ufak yelkenli bir gemi türüdür. Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Korsanları* (İstanbul: Kronik, 2018), 519.

³⁷ ASG, 2703: 8 Mayıs 1668.

³⁸ *Avani*, *avanie* ya da *avarie* hakaret ve zulüm ile haraç, fidyeye, avanta anlamlarına gelmektedir. Burada ise haraç, fidyeye manasında kullanılmaktadır. Eric. R. Dursteler, *İstanbul'daki Venedikliler*, çev. Taciser Ulaş Belge, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2012), 46.

³⁹ ASG, 2703: 14 Mayıs 1668.

⁴⁰ ASG, 2703: 22 Haziran 1668.

⁴¹ ASG, 2171: 28 Ağustos 1668.

⁴² Brulotti, ateş gemisi olup kalyon tipi gemilerdendir. Osmanlılar, düşman gemilerini yakmak için yanıcı ve patlayıcı maddelerle dolu bu küçük gemileri kullanırlardı. Ateş gemileri, içlerinde mürettebatı olduğu hâlde hedefe doğru yelken açarak giderken, aynı zamanda içindeki tayfalar da hızı arttırmak amacıyla kürek çekerlerdi. Düşmanın üzerine yelken ve kürek yardımıyla hızla sevk edilir, hedefe yaklaştığında ise ateşe verilerek sandallarla yanından uzaklaşırdı. Bu gemiler yelkenle de hareket ettiğinden, içinde kimse olmadan da rüzgâr kuvvetiyle düşman gemileri üzerine sürülebilirdi. Ateş gemilerini yelkenleri sebebiyle kalyon sınıfından saymak mümkündür. İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz* (İstanbul: Küre, 2007), 171.

⁴³ ASG, 2703: 3 Aralık 1668.

⁴⁴ ASG, 2171: 18 Aralık 1668.

⁴⁵ ASG, 2703: 26 Aralık 1668.

Sinibaldo Fieschi, 18 Aralık 1668 tarihli mektubunda aynı zamanda şimdiye kadar yapılan mücadelelerde verilen kayıplar ile ilgili konulara da değinmektedir. Sadrazamın Kandiye'yi alma konusundaki ısrarının hiç de az olmadığı, bu nedenle mücadelede şimdiye kadar Osmanlılardan yaklaşık olarak 60.000 askerin hayatını kaybettiği⁴⁶ geriye 20.000 askerin kaldığı, adalardan mühimmat, zahire ve asker taşıyan kadirgaların seferlerine devam ettiği bu çerçevede 3000 askerin Kandiye'ye geldiği belirtilmektedir. Ayrıca savunma sırasında Venediklilerin 5000 askerini kaybettikleri ancak Osmanlı ordusunu yıldırmayı başardıkları sadece Panigra adı verilen küçük bir kaleyi kaybettikleri, bu girişimlerin Osmanlılara çok pahalıya mal olduğu ve daha fazla ilerleyemedikleri ifade edilmektedir.⁴⁷ Ceno'ya gelen 26 Ocak 1669 tarihli bir haberde ise Venediklilerin Osmanlılara karşı önemli bir mücadele verdiklerinden ve onlardan yaklaşık 10.000 askerin hayatını kaybettiğinden bahsedilmektedir.⁴⁸

Kış mevsimini ordusuyla Hanya'da geçiren Sadrazam yukarıda belirtildiği üzere asker ve erzak talebi ile Hanya Kalesi'nin güçlendirilmesi çalışmalarını yürütmektedir. Osmanlılar, haziran ayında başlayacak olan üçüncü kuşatmadan önce de hazırlıklara devam etmektedir. Bu süreçte yine Cenevizlilerin önemli katkıları bulunmaktadır. Nitekim, San Martino adlı bir Ceneviz gemisi Osmanlıların hizmetine girerek önce Mısır'a oradan da Girit'e geçmektedir.⁴⁹ Ancak Cenevizlilerle bazen zapt edilen gemilerinden dolayı problem yaşanmaktadır. Cenevizli tercüman Tomaso Cerachi'nin mektuplarında adada ele geçirilen kendilerine ait gemilerin denizcileri ve kaptanlarının serbest bırakılması talebinden bahsedilmektedir.⁵⁰

Osmanlılar, 1669 yılının nisan ve mayıs aylarını da kuşatmaya hazırlıkla geçirmiştir. Nitekim, Sinibaldo Fieschi'nin 20 Nisan 1669 tarihinde merkeze gönderdiği bir raporda İstanbul'da yapılan 10 adet yeni kadirganın çok iyi bir şekilde teçhizatlanarak 6000 yeniçeri ile beraber önce Kaptan-ı Derya'nın bulunduğu Sakız Adası'na oradan da Kandiye'ye geçeceklerinden bahsedilmektedir. Ayrıca Osmanlıların Kandiye'yi ele geçirene kadar kuşatmaya devam etmek istedikleri ve bu konuda kesin kararlı olduklarına da değinilmektedir.⁵¹ Venedik'e gelen bir gemi kaptanının verdiği bilgiler ise nisan ayında İzmir'den hareket eden kadirga sayısının 14 olduğunu ve piyadelerin mühimmatla yola çıktığını, Sakız'da ise Osmanlı kadirgalarının ve Garp Ocaklarının gemilerinin askerleri ve mühimmatı yüklemek için beklediklerini ayrıca Venediklilerin de Cerigo açıklarında 30 gemi ile önce Zante'ye oradan da Kandiye'ye geçmek üzere hareket ettiklerinden bahsetmektedir.⁵²

⁴⁶ Hayatını kaybeden asker sayısı ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Görüleceği üzere Girit Adası için yapılan mücadele henüz bitmemiş son kuşatmaya henüz geçilmemiştir. O nedenle verilen bu sayılar Girit Savaşı'ndaki toplam kaybı göstermemektedir. 1669 yılındaki son kuşatmayı da işin içine dahil ederek yapılan hesaplamalarda kayıplar ile ilgili farklı sayılar çıkmaktadır. Nuri Adıyeye 100.185 sayısını daha gerçekçi bulurken, Ayşe Pul müellifi belli olmayan bir yazma esere dayandırdığı çalışmasında 1667-1669 arası kaybı 244647 olarak ifade etmekte, bazı Batılı yazarlar da 100.000 ile 110.000 arasını kabul etmektedirler. Pul, Anonim Bir Osmanlı Kaynağına 115, 472, Adıyeye, Girit Savaşları ve Birleşik, 740.

⁴⁷ “ non minore dell'ostinatione del Gran Visir in travagliare la Piazza di Candia, é la perdita che si sente ha fatta di numerosi combattenti, accordandosi che ne siino morti 60.000 incirca e che il residuo dell'essercita siano 20.000 per solievo de quali non cessano le Galee Beilere trasportar monitioni e vetovaglie, facendosi inoltre qui leva di 3m soldati, quali saranno condotti cola da vascelli francesi che sono in questo porto e dalla Nave S. Giacomo d'anton Celibi che venne con bandiera di francia. Il stato della Piazza in difesa della quale si contano 5000 morti é tuttavia di terrore a nemici, mentre a quest'ora non ha perduto che un Fortino delle fortificationi esteriori chiamato Panigra che é costato all'aggressori infinita di Gente fatta volare con fornelli per il che risoluto il Gran Visir di non inoltrarsi piu nella presa dell'altri é passato da altra parte per strada capte et ha penetrato sino alla metta del fosso, stando nell'altra metta allrincierati li christiani e gli uni egli altri ben coperti da terrapieni, si che l'impresa é nolagevole e di durata. Si é inteso da persona di conto che il Turco habbi dissogno di qualche improvisata a danno de Venetiani per divertirli dall'assistenza di detta piazza” ASG, 2171: 18 Aralık 1668.

⁴⁸ SP, 120/3: 26 Ocak 1669.

⁴⁹ ASG, 2171: 10 Mart 1669.

⁵⁰ ASG, 2703: 2 Nisan 1669.

⁵¹ ASG, 2171: 20 Nisan 1669.

⁵² SP, 120/14: 8 Mayıs 1669.

3. Kandiye'nin Fethi ve Yapılan Antlaşma

Osmanlılar, 1669 yılının haziran ayında tekrar kuşatmayı başlatacak ve eylül ayında Venedikliler ile yapılan antlaşmayla Kandiye'yi ele geçireceklerdir. Yaklaşık üç aylık zaman dilimindeki bu gelişmeler de son derece önemlidir. Ceneviz temsilcileri adanın alınması ile ilgili bu son süreci de dikkatli bir şekilde takip etmekteydi. Bu arada temmuz ayından itibaren Kandiye'ye Fransa, Papalık ve Malta'dan yardımcı birlikler gelmeye devam etti. Nitekim, Fieschi'nin 13 Temmuz 1669 tarihli mektubuna göre Fransızlar, Kandiye kuşatmasının 12. gününde 60 gemi ve 36 kalyon ile toplam 5000 askerini karaya çıkartarak Venedik'in yardımına gelmekteydi.⁵³ Oysa Kandiye'de bulunan tercüman ve sekreter Panaioti, 21 Temmuz 1669 tarihinde Ceneviz yöneticilerine gönderdiği mektubunda Papalık sancağıyla⁵⁴ 72 adet Fransız gemisinin 7000 askerle adaya geldiğini mücadelede başta generalleri olmak üzere önemli kişilerin hayatını kaybettiğini, Bonfaort (Beaufort) dükünün⁵⁵ de geride kalan 550 asker ile sonunu bilmeden hâlâ mücadeleye devam ettiğini ifade etmektedir.⁵⁶

Yukarıda belirtilen mücadele sırasında başlangıçta Avrupalılar için işler iyi gitse de bir Türk topçusunun yaptığı merminin 50 topu olan Teresa adlı bir Fransız kalyonunun cephaneliğine isabet etmesiyle gemi batmıştır. İçinde bulunan 300 asker de ölmüştür. Ayrıca mücadele sırasında bazı Fransız askerleri Osmanlıların tarafına geçmiştir. Bu arada Papalığa ait S. Giulio adlı kadirga da bu kazadan zarar görmüştür. Bu nedenle Papalığa ait gemiler beyaz bayraklarıyla Standia'ya (İstendil)⁵⁷ geri dönmüşlerdir. Bundan başka bazı Venedik kalyonları da etkisiz hâle getirilmiştir.⁵⁸ Osmanlılar ise hem S. Andrea hem de Sabionera taraflarından kuşatmayı sıkılaştırmış, özellikle Sabionera tarafından bunu daha çok denemişlerdir.⁵⁹

Ağustos ayında Kandiye üzerinde artan baskı neticesinde müttefik kuvvetlerinin başarısız olması ve ülkelerine geri dönme kararı almaları Venediklileri zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle Venediklilerin mukavemeti⁶⁰ kırılmış ve eylül ayından itibaren barış görüşmeleri başlamıştır. En sonunda 7 Eylül 1669'da yapılan bir antlaşma⁶¹ ile Kandiye Osmanlılar tarafından teslim alınmıştır.

Ceneviz temsilcileri Kandiye'nin alınmasından sonra da ada ile ilgili bilgi vermeye devam etmişlerdir. Nitekim, Fieschi 18 Ekim 1669 tarihli mektubunda Kandiye ile ilgili yeni bir gelişmenin olmadığını ve uzun zamandır buraya gemilerin gelip gitmediğini, ancak Osmanlıların şehirde oldukça fazla ilerleme kaydettiklerini belirtmektedir. Sultan'ın ise

⁵³ ASG, 2171: 13 Temmuz 1669.

⁵⁴ Fransızlar her ne kadar Osmanlıların tepkisini çekmek istemedikleri için böyle bir yolu tercih etseler de Girit meselesi yüzünden 1673 yılına kadar yeni bir ahitname elde etmeyi başaramadılar.

⁵⁵ 21 Temmuz 1669 tarihi itibarıyla hayatta olan dükün daha sonra hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Kendisiyle beraber 535 askerinin de vefat ettiği belirtilmektedir. Zayıf Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, haz. Meltem Aydın (İstanbul: Demavend, 2015), 60.

⁵⁶ "qui sono già arrivati 72 Nave Francesi con 7000 soldati Francesi pero colla Bandiera de Pontefice, et benche nella prima loro uscita ch'hanno fatto hano lasciato morto il Generalissimo loro Duca di Bonfaort con altri 550 restano tuttavia ancora qui con non si sa il fine " ASG, 2703: 21 Temmuz 1669.

⁵⁷ Yunanistan'ın Mora Yarımadası'nın doğusunda bulunan Kiklad adalarından biridir. Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Yapı Kredi, 2019), Haritalar kısmı XIV.

⁵⁸ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması* (İstanbul: Tarih ve Tabiat, 2004), 157.

⁵⁹ SP, 120/3: 14 Eylül 1669.

⁶⁰ Venediklilerin Kandiye savunması hakkında tafsilatlı bir çalışma için bkz. Roberto Vaccher, "L'Esercito veneziano e la difesa di Candia 1645-1669" (Tesi di Laurea, Università Ca' Foscari, 2014).

⁶¹ Yapılan bu antlaşmanın maddeleri ve fetihten sonra adadaki gelişmeler hakkında Sinibaldo Fieschi ayrıntılı bir mektup kaleme almıştır. 20 Kasım 1669 tarihli yazıda antlaşma şartları ile ilgili gelişmeler, adada bulunan Osmanlı kuvvetlerinin geriye dönüş yolculuğu, Venediklilerin ve Fransızların durumu ile adanın tahkimatı ve yeniden yapılandırılması hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca antlaşmadan bir yıl sonra da Osmanlılar tarafından Venediklilere oldukça tafsilatlı bir ahitname verilecektir. ASG, 2171: 20 Kasım 1669. Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin*, 160-165. Güner Doğan, "Girit Muharebesi Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırı (1671)" *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, (2019): 6.

Archo'dan (Arhoz)⁶² Eğriboz'a gitmek için ayrıldığı söylenmekte ve ileride tekrar buraya döneceğinden de bahsedilmektedir.⁶³

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa kışı burada geçirmekle beraber Kandiye Kalesi'nin duvarlarının güçlendirilmesi konusunda talimatlar verecek, kaleme aldığı mektuplarla durumu merkeze bildirmeye çalışacaktır. Ancak, Adalar Denizi açıklarında Kandiye'den Eğriboz Adası'na geçmeye çalışan ve Sadrazam'ın yazdığı mektupları götüren iki Osmanlı kadırgası batacaktır.⁶⁴ Daha sonra buradan ayrılarak Rodos ve haziran ayında da Sakız⁶⁵ Adaları üzerinden temmuz ayında Edirne'ye ulaşacaktır.

1670 yılına geldiğimizde Ceneviz diplomatlarının ada ile ilgili bilgi vermeyi sürdürdükleri görülmektedir. Bu hususlardan biri de adaya savaş için götürülen askerlerin geri dönmesi süreci ile ilgilidir. Bu bağlamda 1 Mart 1670 tarihli mektuba göre askerlerin adadan nakliyesini sağlamak için Osmanlılar tarafından iki yüzden fazla gemi ve şaykanın kiralandığı belirtilmektedir.⁶⁶ Bu gemiler içerisinde hem Cenevizlilere hem de Hollandalılara ait gemilerin olduğundan bahsedilmektedir. Nitekim, Ottavio Doria'nın 5 Mayıs 1670 tarihli mektubuna göre Ceneviz kaptanlarından Pietro Vento adaya gelerek buradan asker taşımaktadır. Benzer şekilde Hollandalı gemicilerin oluşturduğu bir konvoy da Osmanlı askerlerini İstanbul'a nakletmektedir.⁶⁷

Sonuç

Yapılan bu çalışmayla XVII. yüzyılda meydana gelen Girit Savaşı'nın son dönemlerinde yaşanan gelişmeler ile ilgili bilgilerin altını çizmek amaçlanmıştır. Şüphesiz bu konuda şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır. Bu yapılan çalışmalarla Ceneviz elçi ve konsoloslarının vermiş olduğu bilgileri bir araya getirerek özellikle Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın hareketleri ve takip ettiği güzergâh üzerinden benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak hedeflenmiştir. Girit Savaşı başlangıç itibarıyla Osmanlıları ve Venediklileri ilgilendirirken zamanla birçok devlet de bu mücadeleye dâhil olmuştur. Doğrudan bu mücadelenin içinde yer almasalar da Osmanlı topraklarındaki mevcut konumlarını korumak ve savaşın kendileri üzerindeki etkisini en aza indirebilmek için süreci çok dikkatli bir şekilde takip etmişlerdir. Bu ise özellikle Girit Savaşı'nın usta birer gözlemcisi olan Ceneviz elçi ve konsolosları aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Konu ile ilgili aracılık yapan Ceneviz temsilcileri önemli bir bilgi kaynağı görevini de ifa etmişlerdir.

Ceneviz diplomatlarının vermiş olduğu bilgilerden hareketle Venediklilerin sefer sırasında çoğu zaman yardım alabilmelerinin mümkün olduğu görülmüştür. Hem Venedik'ten hem de Papalık, Malta, Alman ve diğer Avrupa devletlerinden gelen yardımlar son ana kadar Kandiye'nin ellerinde kalmasını sağlamıştır. Bu yardımlar içerisinde şüphesiz en önemlisi Fransızların destekleriydi. İster gizli ister açık bu konuda yardımlarını esirgememişler ancak beklediklerini de elde edememişlerdir. Temsilciler aynı zamanda Fransız gemilerinin Osmanlılara da hizmet ettiklerini belirtmişlerdir.

Sonuç olarak, XVII. yüzyılda Ceneviz temsilcilerinin yazışmalarında Girit seferi ile ilgili geçen bilgiler, büyük oranda bu konudaki mevcut bilgileri destekler niteliktedir. Elbette sefer için Osmanlıların ve Venediklilerin yaptıkları hazırlıklar hakkında sayısal olarak bazı

⁶² Arhoz, Mora Yarımadası'nda bir iskeledir. Ancak, Osmanlı tarihi kroniklerinden bu bilgiyi teyit edemedik.

⁶³ ASG, 2171: 18 Ekim 1669.

⁶⁴ SP, 120/3: 14 Şubat 1670.

⁶⁵ İzmir'deki konsolos Ottavio Doria 13 Haziran 1670 tarihli mektubunda sadrazamın kaleyi tahkim ettikten ve tüm adaları ziyaret edip ihtiyaçlarını sağladıktan sonra Kandiye'den ayrıldığını aynı ay içerisinde kalabalık bir ordu ile Sakız Adası'na geldiğini ancak Kandiye'de görülen veba hastalığını buraya taşıdığını ve birkaç gün burada kaldıktan sonra İstanbul'a akabinde de Sultan IV. Mehmed ile Kandiye Savaşından sonraki ilk toplantıyı yapmak üzere Edirne'ye geçeceğini belirtmektedir. ASG, 2703, 13 Haziran 1670.

⁶⁶ ASG, 2171: 1 Mart 1670.

⁶⁷ ASG, 2703: 5 Mayıs 1670.

farklılıklar olsa da geneline baktığımızda birçok noktada verilen bilgiler örtüşmektedir. Bu nedenle diğer kaynakların yanında Cenovalı diplomatların mektup ve raporlarını Girit Savaşı açısından taşıdıkları değeri gözönünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Nitekim ilgili yazışmalarda temsilcilerin tercüman Panaioti aracılığıyla Osmanlılarla ilgili gelişmeleri yakından takip ettikleri görülmektedir. İstanbul ve İzmir’de bulunan Ceneviz elçi ve konsolosları gerek sefer öncesi gerekse kuşatma sırasındaki gelişmeler ile ilgili önemli bilgiler vermişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Archivio di Stato di Genova (ASG)

- ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 10 Eylül 1666.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 17 Eylül 1666.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 5 Ekim 1666.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 2 Kasım 1666.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 3 Kasım 1666.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 16 Kasım 1666.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2173: 4 Şubat 1667.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2173: 26 Şubat 1667.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2173: 14 Mart 1667.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2173: 22 Nisan 1667.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 10 Ocak 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 19 Ocak 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 3 Şubat 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 9 Mart 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 8 Mayıs 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 14 Mayıs 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 22 Haziran 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 28 Ağustos 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 3 Aralık 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 18 Aralık 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 26 Aralık 1668.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 10 Mart 1669.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 2 Nisan 1669.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 20 Nisan 1669.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 13 Temmuz 1669.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703: 21 Temmuz 1669.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 18 Ekim 1669.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171: 20 Kasım 1669.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171, 1 Mart 1670.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 5 Mayıs 1670.
ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 13 Haziran 1670.

The National Archives (NA) (Londra)

- SP, 120/1: 6 Haziran 1665.
SP, 120/1: 13 Haziran 1665.
SP, 120/1: 26 Eylül 1665.
SP, 120/1: 23 Ocak 1666.
SP, 120/1: 30 Ocak 1666.
SP, 120/1: 20 Şubat 1666.
SP, 120/1: 27 Şubat 1666.
SP, 120/1: 6 Mart 1666.
SP, 120/1: 20 Mart 1666.

- SP, 120/8: 12 Mayıs 1666.
SP, 120/1: 20 Kasım 1666.
SP, 120/1: 11 Aralık 1666.
SP, 120/1: 18 Aralık 1666.
SP, 120/3: 26 Ocak 1669.
SP, 120/14: 8 Mayıs 1669.
SP, 120/3: 14 Eylül 1669.
SP, 120/3: 14 Şubat 1670.

Araştırma-İnceleme Eserler

- Adıyeye, Nuri. “Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye” Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 1988.
- Adıyeye, Nuri. “Girit Savaşları ve Birleşik Hıristiyan Orduları”, *Türkler* 9 (2002): 738-745.
- Bostan, İdris. *Osmanlılar ve Deniz*, İstanbul: Küre, 2007.
- Cengiz, Hasan Ali. “Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi’nin Tevârîh-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin” Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2018.
- Cengiz, Hasan Ali. “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2019): 105-133.
- Doğan, Güner. “Girit Muharebesi Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırı (1671)” *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, (2019): 1-18.
- Dökmeci, Volkan. *Akdeniz’de Devletler ve Korsanlar*, İstanbul: Babil, 2020.
- Dursteler, Eric R. *İstanbul’daki Venedikliler*, çev. Taciser Ulaş Belge, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2012.
- Göger, Veysel. “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı (1667-1669)”, *Osmanlı Araştırmaları LII* (2018): 41-78.
- Gülsoy, Ersin. *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması*, İstanbul: Tarih ve Tabiat, 2004.
- Gürkan, Emrah Safa. *Sultanın Korsanları*, İstanbul: Kronik, 2018.
- Kâtib Çelebi. *Fezleke II*, haz. Zeynep Aycibin, İstanbul: Çamlıca, 2016.
- Nâimâ Mustafa Efendi. *Târîh-i Naîmâ III-IV*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK, 2007.
- Özcan, Ruhi. “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005): 237-266.
- Pastine, Onorato. “Genova e l’Impero Ottomano nel Secolo XVII”, *Atti Della Societa Ligure di Storia Patria* 73, (1952): 1-186.
- Pul, Ayşe. *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit’in Fethi*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Râşid Mehmed Efendi. *Târîh-i Râşid I*, haz. Abdülkadir Özcan, vd. İstanbul: Klasik, 2013.
- Sahillioğlu, Halil. “Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740” Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1965.
- Türkal, Nazire Karaçay. “Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Vaccher, Roberto. “L’Esercito veneziano e la difesa di Candia 1645-1669” Tesi di Laurea, Università Ca’ Foscari, 2014.

Yücel, Abdulkadir Sıddık. “Mühürdâr Hasan Ağa Cevâhirü’t-Tevârih” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996.

Zayıf Mustafa bin Musa. *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, haz. Meltem Aydın, İstanbul: Demavend, 2015.

Ek II: Durazzo'nun Ceneviz ve Fransız gemilerinin Osmanlı askerlerini Kandiye'ye taşımaları ile ilgili bilgi veren 26 Şubat 1667 Tarihli Mektubu

quali accettai, Et presentai successivamente il Comandante del S. S. per il 8. Schiavo Venuesi col cambio di alcuni Russotti che offerii da me per evitare ogni impegno, di che debba per alcun tempo dimandarsi a V. M. Ser. qualche Prof. Ricompensa de altri, che servono alle loro Galere. Con questo lo spero di poter sciogliere di qua tra 6. giorni, doppo presa l'udienza di confedo dall'Almirante, che adoprando sud. disse di dover vestire nuovamente di Castan l'Amb. di V. M. Ser. A il Regid, quale uado procurando uenire al possibile honorato, che possa restarsene qui con tutta sua sodidat. Ho auisato V. M. Ser. come sopra Lettere Venute di Marsiglia si è sparsa uoce qui, Et a Smyrna, che siano partiti di Louentia quattro Vaselli Francesi con poco buon disegno uerso di noi la qual Nuova Par è stata confermata da Medina, sopra gl'auisi, che u' ene Erano Venuti da Malta. Io la stimo una Mensogna, ad ogni modo non si manchera d'andare con ogni circospectione, stando uell' istesso tempo alla difesa. Aspetano qui al buon tempo per partire un Vasello Turco di portata quanto il nostro Galeone, e li sud. due Francesi col carico di 2500 Libbre di Cannoni della nuova qualità in 4. di 700. Fattisi sentire molto insolenti nelle Città, questi Vaselli sono aspettati da Barbareschi di guerra per conuolarli, Et ad altro Regi di qui si applica, che gl' apparecchi di guerra mettendosi in Mare Nuoue Palee, e ramesandosi da per tutte Soldati non ostante, che il Catalano Secretario del Defetto Ragion. -sontante Balarario, che si truoua a Napoli, di Romania sia stato chiamato in Canea dal Vizir, se ha ritorno quesi S. E.

Summary

The war in Crete began in 1645 and lasted for nearly a quarter of a century and ended in 1669, when the Ottomans attempted to safeguard the security and control of the Mediterranean. The conquest of Crete, which has an important place in Ottoman history, was an indication of the superiority gained against the Venetians. The Crete campaign, which was the scene of a long and exhausting struggle, was not only a confrontation between two states, but also a war involving other European states. In addition to the studies carried out so far on this expedition, one of the important sources on the subject is the documents found in the Genoa State Archive. Especially in the 17th century, the letters and reports of Genoese envoys and consuls serving in the Ottoman lands are particularly valuable and contain important information. One of the subjects of the correspondence of these diplomats, who were also good observers, relates to the process of the Cretan War after 1665. Genoese representatives who acted as intermediaries on the subject also performed an important source of information. Our study aims to reveal the findings of the Ambassadors and Consuls of Genoa regarding the expedition to Crete and the information they provide about it. An assessment is made on some of the issues and examples that illuminate the whole picture.

The information we tried to provide in this study was revealed by taking advantage of the correspondence of ambassadors Sinibaldo Fieschi and Durazzo, who served in Istanbul, and consuls Ottavio Doria and Giovanni Luigi Gentile in Izmir, especially in the second half of the 17th century. The reports and letters sent by diplomats to the center shed light on the events of the Crete War. In particular, it is extremely important to follow the preparations made before the siege of Heraklion, the course of the siege and the difficulties experienced by the parties and the information obtained about the acquisition of the island through the documents of Genoese from the archives of an Italian city state. For the Genoese, who were neutral states during the war as well as the available resources, the course of the campaign is extremely important. Therefore, in our study, we will have the opportunity to follow the accuracy or inaccuracy of the information given in this field.

The fact that the Crete Campaign was carried out directly on the Venetians, another Italian city state, made it an issue that Genoese should follow the process carefully. Because the bilateral relations between the Ottomans and Venice concern not only the two states, but also the Genoese as a result of the course and consequences of the war. Genoese had to be very wary, both in terms of Venice and about the French who helped them. The privileges they obtained from the Ottomans in 1665 require them to be more careful with the Venetians and the French in order not to lose these privileges.

Based on the information provided by Genoese diplomats, it has been observed that it is often possible for Venetians to get help during the campaign. Both the aid from Venice and the aid from the Papacy, Malta, German and other European states ensured that Heraklion remained in their hands until the last moment. The Venetian administration, realizing that its own future and the future of Heraklion were the same, decided to continue this fight until the end of its power. Indisputably, one of the most important bases for realizing these ideas was the support of the French. The French did not spare their help in this matter, whether secretly or openly, but they could not get what they expected. In addition, the representatives stated that the French ships also served the Ottomans. They also stated that during the war, the British administration acted together with the Ottomans and provided ship support. As a result, the information about the Crete Campaign in the correspondence of Genoese representatives in the 17th century largely supports the available information on this subject. Of course, although there are some arithmetic differences about the preparations of the Ottomans and Venetians for the expedition, the information given in many points is covering when we look at the overall. Therefore, among other sources, it is necessary to evaluate the letters and reports of Genoa diplomats considering the value they carry in terms of the Battle of Crete. As a matter of fact, it is seen that the representatives closely follow the events and developments related to the Ottomans on the island through the interpreter Panaioti. Thus, Genoese envoys and consuls in Istanbul and Izmir obtained important information about the developments both before the campaign and during the siege and had the opportunity to transfer them to their superiors at the center through the letters and reports they sent.